

Laiks

(no spāņu valodas tulkojusi Inguna Miļūna)

Nīčem nepatika, ja salīdzināja Gēti un Šilleru. Piebildisim, ka tikpat necienīgi ir apvienot laiku un telpu, jo vairāk tāpēc, ka mēs varam abstrahēties tikai no telpas, bet ne no laika.

Iedomāsimies, ka piecu sajūtu vietā mums ir tikai viena, – ka tā ir dzirde. Tad pazūd redzamā pasaule, tas ir – pazūd debesjums, zvaigznes... Līdz ar taustes pazušānu mums zūd nelidzenais, gludais, raupjais... Ja pazūd arī oža un garša, zudīs aukslējās un degunā lokalizētās sajūtas. Paliks tikai dzirde. Tā mums būs iespējama pasaule, kas var iztikt bez telpas. Individu pasaule. To veidos indivīdi – varbūt tūkstoši vai miljoni, kuri spēj sazināties savā starpā, – un viņi sazinās ar vārdiem. Nekas mums neliedz iedomāties valodu, kas ir tikpat sarežģīta vai vēl sarežģītāka nekā mūsējā, un saziņu ar mūzikas starpniecību. Citiem vārdiem sakot, mums varētu būt pasaule, kurā nebūtu nekā cita kā vien apziņa un mūzika. Varētu iebilst, ka mūzikai vajadzīgi instrumenti. Tomēr ir absurdi uzskatīt, ka bez instrumentiem mūzika nav iespējama. Instrumenti nepieciešami tikai mūzikas atskaņošanai. Ja iedomājamies kādu partitūru, varam iztēloties tās skanējumu bez instrumentiem: bez pianīniem, vijolēm un flautām un visa cita.

Tā būtu pasaule – tikpat sarežģīta kā mūsējā –, kurā pastāvētu tikai individuālas apziņas un mūzika. Kā teica Šopenhauers – mūzika nav nekā ārējs attiecībā pret pasauli; mūzika jau ir pasaule. Tomēr šajā pasaulē mums vienmēr būtu laiks, jo laiks ir secīgums. Ja es iztēlojos sevi, ja katrs no jums sevi iztēlojas tumšā telpā, redzamā pasaule pazūd, tā pazūd ap jūsu ķermeni. Cik bieži mēs neapzināties savu ķermeni! Piemēram, šobrīd, tikai šajā brīdī, kad es

ar roku pieskaros galdam, es apzinos gan roku, gan galdu. Taču kaut kas notiek. Kas notiek? Tā var būt uztvere, sajūtas vai vienkārši atmiņas vai iztēlošanās. Bet visu laiku kaut kas notiek. Un te es atceros vienu no Tenisona skaistajām rindām, vienu no pirmajām rindām, ko viņš uzrakstīja: “Time is flowing in the middle of the night” (“Nakts vidū plūst laiks”). Kāds poētisks tēls: visa pasaule guļ, bet klusā laika upe – šī metafora ir neizbēgama – plūst pār laukiem, caur pagrabiem, telpā, tā plūst starp zvaigznēm.

Tādējādi laiks ir būtiska problēma. Ar to es gribu teikt, ka mēs nevaram iztikt bez laika. Mūsu apziņa nepārtraukti pāriet no viena stāvokļa citā, un secīgums – tas arī ir laiks. Šķiet, Anrī Bergsons bija tas, kurš teica, ka laiks ir metafizikas galvenā problēma. Ja šī problēma būtu atrisināta, viss būtu atrisināts. Uzskatu, ka mums par laimi tas nedraud. Citiem vārdiem sakot, mēs vienmēr būsīm risinājuma alkās. Tāpat kā svētais Augustīns, mēs vienmēr varam teikt: “Kas ir laiks? Ja man to nejaud, es zinu, bet, ja pajautā, – nezinu.”

Nezinu, cik tālu šajos divdesmit trīsdesmit pārdomu gadsimtos mēs esam pavirzījušies laika problēmas risināšanā. Taču arī tagad izjūtam to pašu seno mulsumu, kādu nāvējoši izjuta Heraklīts tajā piemērā, pie kura es vienmēr atgriežos: neviens nevar divreiz iekāpt vienā un tajā pašā upē. Kāpēc vienā un tajā pašā upē neviens nekad neiekāps divreiz? Pirmkārt, tāpēc, ka upes ūdeņi plūst. Otrkārt – un tas mūs skar metafiziski, izraisot kaut ko līdzīgu svētām šausmām –, tāpēc, ka mēs paši esam līdzīgi upei, esam tikpat plūstoši. Tā arī ir laika problēma. Tā ir netveramības problēma – laiks aiziet. Atkal atceros to skaisto Bualo rindu:

laiks aiziet tajā brīdī, kad kaut kas jau ir tālu no manis.¹ Mana tagadne vai tas, kas bija mana tagadne, jau ir kļuvusi par pagātņi. Tomēr aiz-ejošais laiks neaiziet viss reizē. Piemēram, es ar jums runāju pagājušajā piektdienā. Var teikt, ka mēs esam kļuvuši citādi, jo nedēļas laikā daudz kas ir noticis. Bet tomēr mēs esam tie paši. Es zinu, ka uzstājos šeit, centos spriest un runāju, bet jūs droši vien atceraties, ka klausījāties mani pagājušajā nedēļā. Jebkurā gadījumā tas paliek atmiņā. Atmiņa ir individuāla. Mūs lielā mērā veido mūsu atmiņa.

Taču pati atmiņa lielā mērā sastāv no aizmiršanas. Un tā mēs esam formulējuši laika problēmu. Varbūt mēs to tagad neatrisināsim, bet varam izskatīt piedāvātos risinājumus. Vissenākais no tiem pieder Platonam, no kura to aizguva Plotīns, bet pēc tam Svētais Augustīns. Tas attiecas uz vienu no brīnišķīgākajiem cilvēka izgudrojumiem. Es domāju, ka tas ir cilvēka izgudrojums. Ja esat reliģiozi, jūs varat domāt citādi. Tas ir lielisks izgudrojums – mūžība. Kas ir mūžība? Mūžība nav tikai visu mūsu vakardienas summa. Mūžība – tās ir visas mūsu vakardienas un visu saprātīgo būtņu vakardienas. Visa pagātne, visa nezin kad sākusies pagātne un arī visa tagadne. Šis tagadnes mirklis, kas aptver visas pilsētas, visas pasaules, visu starpplanētu telpu un, visbeidzot, nākotni. Vēl neradīto, bet tāpat jau pastāvošo nākotni.

Teologi mūžību uzskata par mirkli, kurā brīnišķā kārtā apvienoti šie dažādie laiki. Plotīns dziļi izjuta laika problēmu, un mēs izmantosim viņa vārdus. Plotīns teica: eksistē trīs laiki, un visi trīs ir tagadne. Viena ir tiešā tagadne – mirklis, kurā es runāju. Tas bija mirklis, kurā es runāju, jo šis mirklis jau attiecas uz pagātņi. Un tad mums ir cits laiks – pagājušī tagadne, to sauc par atmiņu. Un vēl viens – nākotnes

tagadne, kas kļūst par to, ko iztēlojas mūsu cerības vai mūsu bailes.

Tagad pāriesim pie risinājuma, kuru pirmais piedāvāja Platons. Tas gan šķiet patvaļīgs, tomēr es ceru pierādīt, ka tā nav. Platons teica, ka laiks ir plūstošs mūžības tēls. Viņš sāk ar mūžību, ar mūžīgo būtņi, un šī mūžīgā būtne vēlas atspoguļoties citās būtņēs, bet mūžībā tas nav iespējams – tam vajadzīgs secīgums. Laiks kļūst par mūžības plūstošo tēlu. Lielajam angļu mistiķim Viljamam Bleikam pieder vārdi: “laiks ir mūžības dāvana”. Ja mums būtu dota visa esamība... Esamība ir lielāka par Visumu, lielāka par pasauli. Ja mums kaut vienreiz parādītu visu esamību, mēs būtu salauzti, iznīcināti, miruši. Tā vietā – laiks ir mūžības dāvana. Mūžība ļauj mums visu šo pieredzi izdzīvot secīgi. Mums ir dienas un naktis, mums ir stundas un minūtes, mums ir atmiņa un ir mirklīgas izjūtas, un, visbeidzot, mums ir nākotne. Tā ir nākotne, kuras veidolu mēs vēl nezinām, bet kuru nojaušam vai no kuras baidāmies.

Tas viss mums ir dots secīgi, citādi mēs neizturētu Visuma esamības kopuma neizmērojamo smagumu. Tādējādi laiks kļūst par mūžības dāvanu. Mūžība ļauj mums dzīvot secīgi. Šopenhauers teica, ka, par laimi, mūsu dzīve ir sadalīta dienās un naktīs, nomodu pārtrauc miegs. No rīta mēs ceļamies, nodzīvojam dienu, bet pēc tam aizmiegam. Ja nebūtu miega, dzīvot būtu neizturami, tad mēs nespētu baudīt dzīvi. Esamības veselumu mēs nespētu izturēt. Tāpēc viss, kas mums dots, tiek dots pakāpeniski.

Dvēseļu pāriemiesošanās ideja ir līdzīga. Iespējams, ir tā, kā tic panteisti, – mēs vienlaikus esam visos minerālos, visos augos, visos dzīvniekos, visos cilvēkos, bet, par laimi, mēs to nezinām. Par laimi, mēs ticam atsevišķām būtņēm. Tāpēc ka tādā gadījumā, ja mēs netiktu apmānīti, šis veselums mūs nospiestu.

Pāriesim pie Svētā Augustīna. Domāju, ka neviens nav izjutis laika problēmu, šis šaubas par laiku tik saasināti kā viņš. Svētais Augustīns saka: viņa dvēsele alkst uzzināt, kas ir laiks. Viņš lūdz Dievu atklāt, kas ir laiks. Tas nav tukšas ziņkāres dēļ, bet tāpēc, ka viņš

¹ Te Borhess nav precīzs, jo Bualo raksta: “Le moment où je parle est déjà loin de moi” (“Tas brīdis, kad runāju, jau ir tālu no manis”).
Tulk. piez.

nevar dzīvot, to nezino. Tas viņam kļūst par būtisku jautājumu, par to, ko Bergsons vēlāk nosauks par būtisku metafizikas problēmu. Par visu to ar degsmi runā Svētais Augustīns.

Spriežot par laiku, aplūkosim šķietami vienkāršu piemēru – Zenona paradoksus. Viņš tos attiecina uz telpu, bet mēs tos piemērosim laikam. Ņemsim pašu vienkāršāko no visiem paradoksiem jeb aporiju par kustību. Kustībā esošais priekšmets atrodas vienā galda galā, un tam jānokļūst otrā. Sākumā tam nepieciešams veikt pusi no ceļa, pirms tam – pusi no puses, vēl pirms tam pusi no puses puses un tā līdz bezgalībai. Kustīgais priekšmets nekad nenokļūs otrā galda galā. Vai arī varam meklēt piemēru ģeometrijā. Iedomājieties punktu. Tiek uzskatīts, ka punkts nav telpisks. Ja ņemsim bezgalīgu punktu secību, iegūsim līniju. Un tad, ņemot bezgalīgu taišņu virkni, rodas plakne. Un bezgalīgi daudz plakņu dod telpu. Taču es nezinu, līdz kādai pakāpei tas izprotams, jo, ja punkts nav telpisks, nav saprotams, kā kaut vai skaitliski bezgalīga punktu summa var dot telpisku līniju. Runājot par līniju, es ar to nedomāju taisni, kas punktu uz Zemes savieno ar punktu uz Mēness. Es domāju, piemēram, šo līniju – galda malu, kurai pieskaros. To tāpat veido bezgalīgs daudzums punktu. Tiek uzskatīts, ka tam visam ir izskaidrojums.

Bētrands Rasels to skaidro tā: eksistē galīgs daudzums (naturālu skaitļu virkne 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 un tā līdz bezgalībai). Tagad aplūkosim citu virkni, un šī virkne būs tieši puse no iepriekšējās. Tā sastāv no pārskaitļiem. Tajā skaitlim 1 atbilst skaitlis 2, skaitlim 2 atbilst 4, skaitlim 3 atbilst 6. Pēc tam ņemsim vēl vienu virkni. Izvēlēsimies jebkuru skaitli. Piemēram, 365. Tagad skaitlim 1 atbilst skaitlis 365, skaitlim 2 atbilst skaitlis 365 kvadrātā, 3 atbilst 365 kubā utt. Tādējādi mums ir vairākas skaitļu virknes, un visas tās ir bezgalīgas. Tātad bezgalīgos skaitļos daļas nav mazskaitlīgākas par visu kopumu. Cik man zināms, matemātiķi ir pieņēmuši šīs idejas. Tomēr es nesaprotu, kā mūsu iztēle spēj to pieņemt.

Iedomāsimies pašreizējo brīdi. Kas ir pašreizējais brīdis? Tas ir brīdis, kurā ir nedaudz

pagātnes un nedaudz nākotnes. Tagadne pati par sevi ir līdzīga galīgam punktam ģeometrijā. Tagadne pati par sevi neeksistē. Tā nav mūsu apziņas tiešs uztvērums. Tā, lūk, mums ir tagadne, un mēs redzam, kā šī tagadne pakāpeniski pārvēršas gan pagātnē, gan nākotnē. Par laiku eksistē divas teorijas. Saskaņā ar vienu no tām, kura, es domāju, der mums visiem, mēs redzam laiku kā upi. Upe plūst no sava sākuma, no sava neiedomājamā sākuma, un tā ir nonākusi līdz mums. Mums ir arī cita teorija, kuras autors ir angļu metafiziķis Džeimss Bredlijs. Bredlijs apgalvo, ka ir tieši otrādi: ka laiks plūst no nākotnes uz tagadni. Ka mirklis, kurā nākotne kļūst par pagātni, arī ir tas, ko mēs saucam par tagadni. Mēs varam izvēlēties starp abām metaforām. Varam ievietot laika upes izteku pagātnē vai nākotnē. Tas nav svarīgi. Mēs vienmēr būsim laika upes priekšā. Taču kā atrisināt laika sākuma problēmu? Platons piedāvāja šādu risinājumu: laika sākums ir mūžībā, un ir aplami domāt, ka mūžība ir pirms laika. Jo pateikt “ir pirms” nozīmē pateikt, ka mūžība pieder laikam. Tāpat kļūdaini ir, sekojot Aristotelim, uzskatīt, ka laiks ir kustības mērs, jo kustība notiek laikā un nevar izskaidrot laiku. Svētais Augustīns reiz skaisti pateica: “Non in tempore, sed cum tempore Deus creavit caela et terram” (“Nevis laikā, bet kopā ar laiku Dievs radīja debesis un zemi”). *Genesis* grāmatas pirmās rindas attiecas ne tikai uz pasaules radīšanu – jūru, zemju, tumsas, gaismas, bet arī uz laika sākumu. Līdz tam laika nebija: pasaule sāka eksistēt kopā ar laiku, un kopš tā laika viss notiek secīgi.

Nezinu, vai mums palīdzēs bezgalīgo skaitļu ideja, kuru tikko izskaidroju. Nezinu, vai ar šo ideju saradīs mana iztēle. Nezinu, vai ar to saradīs jūsējā. Tā ir ideja par daudzumiem, kuru daļas nav mazāk lielas par veselumu. Runājot par naturālu skaitļu virkni, mēs pieņemam, ka pārskaitļu skaits ir vienāds ar nepārskaitļu skaitu, proti, tas ir bezgalīgs; ka skaitļa 365 pakāpju skaits ir vienāds ar kopsummu. Kāpēc gan mums neattiecināt šo ideju uz diviem laika mirkļiem? Kāpēc nepieņemt šo ideju attiecībā uz septiņiem un četrām minūtēm un septiņiem

un piecām minūtēm? Ļoti grūti noticēt, ka starp šiem abiem mirkļiem ir galīgs vai bezgalīgs mirkļu skaits.

Tomēr Bērtrands Rasels vēlas, lai mēs iztēlojamies tieši tā.

Bernheims apgalvo, ka Zenona paradoksi balstās uz laika telpisku izpratni, ka patiesībā eksistē tikai dzīves plūsma, kuru mēs nevaram sadalīt sīkāk. Piemēram, ir aplami teikt, ka laikā, kamēr Ahillejs noskrien metru, bruņurupucis noskrien decimetru, jo tad sanāk, ka sākumā Ahillejs skrien lieliem soļiem, bet beigās – bruņurupuča soliņiem. Tā sakot, mēs attiecinām uz laiku telpisku mēru. Taču aplūkosim piecas laika minūtes. Lai paietu piecas minūtes, vispirms jāpaiet pusei no tām. Lai paietu puse, jāpaiet pusei no puses, un tā līdz bezgalībai – piecas minūtes nekad nebeigsies. Tā ar analogiskiem rezultātiem Zenona aporijas tiek attiecinātas uz laiku.

Tāpat ņemsim piemēru ar bultu. Zenons teica, ka bulta katrā lidojuma mirklī ir nekustīga. Līdz ar to – kustība nav iespējama, jo miera stāvokļu summa nevar dot kustību.

Tomēr, ja uzskatām telpu par reāli eksistējošu, tad galu galā varam to sadalīt līdz punktiem, kaut arī dalīšanas process būtu bezgalīgs. Ja uzskatām, ka laiks eksistē reāli, tad arī to var sadalīt līdz mirkļiem, līdz mirkļu mirkļiem, katrreiz arvien sīkāk.

Uzskatot pasauli par savas iztēles augli un nolemjot, ka ikviens no mums sapņo savu pasauli, mēs varētu pieņemt, ka mūsu domāšana pāriet no vienas domas pie otras, un šāda sīkāka sadalījuma nav, jo mēs to nejutām. Eksistē tikai tas, ko mēs sajūtam. Eksistē tikai mūsu uztvere, mūsu emocijas. Taču šāds sadalījums nav īsts, bet ir iedomāts. Ir vēl viena ideja, kas arī, šķiet, ir izplatīta sabiedrībā, – tā ir ideja par laika vienotību. To izstrādāja Ņūtons, bet tā bija zināma jau sen. Kad Ņūtons runā par matemātisko laiku – par vienu vienīgu laiku, kas plūst cauri visam Visumam, – viņš ar to saprot laiku, kas arī tagad vienveidīgi plūst tukšumā, starpzvaigžņu telpā. Taču angļu metafiziķis Bredlijs paziņoja, ka tā domāt mums nav nekāda pamata.

Saskaņā ar Bredliju mēs varam pieņemt, ka eksistē vairākas laika virknes un ka tās nav savstarpēji saistītas. Mums varētu būt virkne, kas apzīmēta ar a, b, c, d, e, f... Tās elementi ir saistīti cits ar citu: viens seko otram, viens ir pirms otra, viens ir vienlaicīgs ar otru. Tad iedomāsimies vēl vienu virkni, piemēram, alfa, beta, gamma... Mēs varētu iedomāties arī citas laika virknes.

Kāpēc iztēloties vienu vienīgu laika virkni? Nezinu, vai mūsu iztēle pieņem šo ideju. Ideju par to, ka eksistē daudzi laiki un ka šis laika virknes – saprotams, to daļas ir pirms, vienlaikus vai cita pēc citas – nav ne pirms, ne pēc, ne vienlaikus. Tās ir dažādas virknes. Katrs no mums savā apziņā to varētu iztēloties. Piemēram, varam minēt Leibnicu.

Ir ideja, ka ikviens no mums piedzīvo virkni notikumu, un šāda notikumu virkne var būt un var arī nebūt paralēla citai. Kāpēc pieņemt šo ideju? Šī ideja ir iespējama; tā mums dotu daudz plašāku pasauli – tādu pasauli, kura ir daudz neparastāka nekā pašreizējā. Ideja par to, ka laika nav. Domāju, ka šo ideju savā ziņā aizstāv mūsdienu fizika, kuru es nesaprotu un nepārzinu. Tā ir ideja par vairākiem laikiem. Kāpēc lai mēs pieņemtu ideju par vienu laiku, par absolūtu laiku, kā uzskatīja Ņūtons?

Tagad atgriezīsimies pie mūžības tēmas, pie idejas par mūžību, kas grib kaut kā izpausties telpā un laikā. Mūžība – tā ir arhetipu pasaule. Piemēram, mūžībā neeksistē konkrēts trijstūris. Tur ir tikai viens trijstūris, un tas nav ne vienādmalu, ne vienādsānu, ne dažādmalu trijstūris. Tas vienlaikus ir visi trīs un neviens no tiem. Nav nozīmes tam, ka mēs šādu trijstūri nevaram iztēloties, – tas pastāv.

Vai, piemēram, katru no mums var iztēloties kā laicīgu un mirstīgu cilvēka arhetipa kopiju. Te mums rodas vēl viena problēma: vai katram cilvēkam ir savs Platona arhetips? Tad šis absolūts vēlas izpausties un izpaužas laikā. Laiks ir mūžības tēls. Es domāju, ka tas mums var palīdzēt saprast, kāpēc laiks ir secīgs. Laiks ir secīgs tāpēc, ka, izejot no mūžības, tiecas tajā atgriezties. Var teikt, ka nākotnes ideja ir saistīta ar mūsu vēlēšanos atgriezties pie sākuma.

Dievs radīja pasauli, un visa pasaule, viss radītais Visums tiecas atgriezties pie sava mūžīgā avota, kas ir pārlaicīgs, – nevis pirms vai pēc laika, bet ārpus tā robežām. Un tas izpaužas dzīves plūsmā. Tāpat arī tas, ka laiks ir nepārtraukta kustība. Ir tādi, kas noliedz tagadni. Tie ir Indostānas metafiziķi, kas apgalvo, ka nav mirkļa, kurā krīt auglis. Auglis tūlī nokritis vai arī jau guļ zemē, bet nav mirkļa, kurā tas kristu.

Cik dīvaini ir domāt, ka no visiem trim stāvokļiem, kādos mēs iedalām laiku, – no pagātnes, tagadnes un nākotnes – pats sarežģītākais un netveramākais izrādās tagadne! Tagadne ir netverama kā punkts. Jo, ja to iedomājas bez telpiskuma, tā neeksistē; mums jāiztēlojas tagadne, kurā ir nedaudz pagātnes un nedaudz nākotnes. Tas ir, mēs jūtam laika ritējumu. Runājot par laika ritējumu, es runāju par ko tādu, ko jūs visi jūtat. Runājot par tagadni, es runāju par kādu abstraktu vienību. Tagadne nav mūsu apziņas tiešs uztvērumš.

Mēs jūtam, ka slidam laikā, tas ir – varam iztēloties, ka pārvietojamies no nākotnes uz pagātni vai no pagātnes uz nākotni. Tomēr mēs nespējam apturēt laiku, līdzīgi Gētem iesaucoties: “Mirkli apstājies! Tu esi skaists!” Tagadne neapstājas. Nav iespējams iztēloties tīru pagātni – tā būtu nulle. Tagadnē vienmēr ir daļa pagātnes un daļa nākotnes. Un šķiet, ka laikam tas ir vajadzīgs. Mūsu dzīves pieredzē laiks vienmēr ir līdzīgs Heraklīta upei – mēs allaž atceramies šo seno salīdzinājumu. Ir tā, it kā tik daudzos gadsimtos nekas nebūtu mainījies. Mēs joprojām esam Heraklīts, kas redz upē savu atspīdumu un domā par to, ka upe nav upe, jo ūdens mainās, un ka viņš pats nav Heraklīts, jo arī ir mainījies kopš tā laika, kad pēdējoreiz skatījās ūdenī. Var teikt, ka mēs esam gan mainīgi, gan pastāvīgi. Būtībā mēs esam kaut kas noslēpumains.

Kas gan būtu katrs no mums bez savas atmiņas? Tā ir atmiņa, ko lielā mērā veido nebūtiskais, tomēr tā ir būtiska. Piemēram, lai būtu tas, kas es esmu, man nevajag atcerēties, ka esmu dzīvojis Palermo, Adrogē, Ženēvā, Spānijā. Tajā pašā laikā man jājūt, ka vairs

neesmu tāds, kāds biju šajās vietās, bet esmu kļuvis citāds. Tā ir problēma, kuru nekad nespēsim atrisināt: mainīgās identitātes problēma. Varbūt pietiek jau ar pašu vārdu “mainība”. Tāpēc runāt par kaut kā mainību nenozīmē, ka šis kaut kas ir nomainīts ar citu. Kad sakām, ka augs aug, tad nedomājam, ka mazs augs tiek nomainīts pret lielāku. Mēs gribam pateikt, ka šis augs kļūst par kaut ko citu. Tā ir ideja par pastāvību islaicīgajā.

Priekšstats par nākotni apstiprina seno Platona domu, ka laiks ir plūstošs mūžības tēls. Ja laiks ir mūžības tēls, tad nākotne ir dvēseles virzība uz topošo. Savukārt topošais – tā būs atgriešanās mūžībā. Var teikt, ka mūsu dzīve ir nepārtraukta agonija. Kad Svētais Pāvils teica: “Es mirstu katru dienu”, viņa izteikums nebija patētisks. Tā ir patiesība, ka mēs katru dienu mirstam un katru dienu no jauna piedzimstam. Tāpēc laika problēma skar mūs vairāk nekā citas metafizikas problēmas, jo citas problēmas ir abstraktas, bet laiks – tā ir mūsu problēma. Kas es esmu? Kas ir katrs no mums? Kas esam mēs? Varbūt kādreiz to uzzināsim. Varbūt arī ne. Bet pagaidām, kā teica Svētais Augustīns, mana dvēsele alkst to zināt.

1978. gada 23. jūnijā